

Lars Gogman

Kommunismen i Sörmland

Artikeln ursprungligen publicerad i *Sörmlands Årsskrift 2003*. Förf. är arkivarie vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm

Röd ungdom i stormig tid

”Mäktigt och imponerande drog demonstrationståget fram genom Nyköpings huvudstråk. I spetsen musikkåren och de röda fanornas svaj. Därefter följde i hundrafaldiga rader de strejkande och lockoutade arbetarna. Bland dem gick en nioårig pojke manhaftig och stolt. Det var hans första demonstration och han visste att det var storstrejk och nu skulle ingen arbeta ... Sedan demonstranterna samlats nedanför teaterscenen i Folkets Park och mötet öppnades, inträffa något av en socialistisk väckelse hos nioåringen. En scen utspelades som ännu i dag — efter 56 år — står levande för honom. In på scen störtade nämligen en man med ett hår som en lejonman och försedd med en jättstor svart fluga under hakan. Han slog näven i talarstolen och skrek: ”Det brakar och knakar i samhällets fogar och band” Talaren erövrade nioåringen med ens. Så där skulle en socialist se ut! Långt hår, svart fluga, ett vildsint utseende, näven tungt i talarstolen så att det small bra”¹

Allan Chrisiernin 1965

Så beskriver Allan Chrisiernin sitt politiska uppvaknande under storstrejken 1909. Den han med beundran i efterhand gestaltade var en av det socialdemokratiska ungdomsförbundets, (SDUF)², agitatorer Einar ”Texas” Ljungberg. När ”Texas” predikade i Nyköping var den socialdemokratiska ungdomsrörelsen redan rotad och hade organisationer spridda över Sörmland. Det är också hos dessa, bland medlemmarna i SDUF, som vi finner rötter till den sörmländska kommunismen.³

I slutet av februari 1904 bildades ungdomsklubben i Eskilstuna och under de närmaste åren växte ungdomsförbundets organisationsnät. I Nyköping bildades ungdomsklubben den 4 februari 1905 och den bestod vid starten av ett 30-tal ungdomar. Klubbar bildades även på platser som Oxelösund, Vingåker, Torshälla, Katrineholm, Flen, Stigtomta, Högsjö och Nävekvarn. I Vingåker bildades klubben hösten 1906 efter ett föredrag av agitator Hjalmar Gustavsson och till en början fick man samlas vid landsvägen:

”Få klubbar torde ha blivit så motarbetade som Vingåkersklubben. De samhällsbevarande med en viss greve i spetsen började ett formligt anfallskrig mot klubben och höllo sig ej för goda att tillgripa de mest simpla medel. Till deras stora förargelse våga vi dock ännu finnas till, vi som skulle slås ned och drivas bort, och kämpa ännu med glatt mod vår ojämna kamp mot smuts och mörker.”⁴

Klubben stod till en början ensam som arbetarrörelseorganisation, men det blev naturligtvis lättare när även de äldre organiserade sig. En arbetarekommun bildades i september 1907.

¹ *Gamla Gardet*, ARAB, F: IV

² SDUF, det Socialdemokratiska partiets ungdomsförbund mellan 1903 och 1917. 1917 anslöt sig SDUF till det socialdemokratiska vänsterpartiet SVP.

³ Det fanns också en annan socialistisk ungdomsrörelse, Socialistiska ungdomsförbundet, (SUF) som vid denna tid hade verksamhet bland annat i Eskilstuna, Katrineholm och Nyköping, se vidare *Ungsocialismen, Jubileumsskrift av Hinke Bergegren 1917..*

⁴ *Fram* nr 2 1908

En plats där klubben längre stod ensam var Åkers Styckebruk. Bruket hade där i början av 1910-talet fått en ny ledning som kraftfullt bekämpade arbetarnas organisationssträvanden. Den fackliga och politiska arbetarrörelsen slogs i spillror och 1915 fanns bara ungdomsklubben kvar. Klubben fick föra en hård kamp för sin existens och medlemmarna som arbetade på bruket avskedades och trakasserades. En av klubbens drivande medlemmar var Ebba Nordström och för att komma åt henne valde bruksledningen att vräka hennes 72-årige morfar från hans hem. Ebba Nordström tog då sitt liv. Bland arbetarna var sakförhållandet klart, Gamle Länholm vräks därför att Ebba säljer *Stormklockan*. Med sig i graven tog hon enligt önskemål i sitt avskedsbrev ett foto av en kär vän samt ungdomsförbundets fredsmärke. I *Stormklockan* publicerades en dikt till hennes minne:

Ebba Nordström, min okända kamrat in memoriam

*Ifrån kampen och kvalen där borta
Kommer bud någon gång till min vrå
Om ett liv som har kommit till korta,
Om förtvivlan till döds då och då.
Om en yngling som ej orkat stanna
Uti mödan och smärtornas värld,
Om en jungfru som själv vänt sin panna*

*Vi har vant oss för mycket vid slagen
Som beströ våra vägar med lik,
Men det bud som jag fick härom dagen
Ville pressa min själ till ett skrik
Ville krossa med ångest mitt hjärta
—ty, kamrat, du som stupade då,
var symbolen för massornas smärta
för all dödsnöd hos samhällets små.*

*Ack de andra som gingo I döden,
Allt för ofta sig själva förgyllt
ditt beslut i den yttersta nöden
var av kärlekens gudsglans förgyllt.
Men när olycklig kärlek de andra
Ifrån själviska njutningar drev,
Du I olycklig kärlek fick vandra
För ditt Folk, som ditt älskade blev*

*Du är ljuvlig och vacker som ingen
För min tanke, okända kamrat.
Åt ditt folk gav du trolovnings ringen
Och ditt liv för vår drömtrodde stat,
Vad din gärning förmådde, du gjorde
Och förtvivlan i lön man dig gav.
Efter lycka för alla du sporde
Och du fann för dig själv blott en grav*

*Jag vill gömma i vördnad ditt minne
Jag vill låta en fyrbåk det bli
Som belyser för själen därinne
Allt förtryck och allt svart tyranni.
Blir jag slapp blir jag bruten med tiden,
Som blott missmod och misräkning gav,
Skall ett minne mig väcka till striden:
Din förtidiga okända grav.
H.F. Spak*

”I sorgetåget [vid begravningen] deltog platsens I.O.G.T. med musik och standar och från Eskilstuna voro vi några klubbister med florbeklädd fana. Bland kransarna voro två med röda band, en från Sörmlands distriktsstyrelse av Soc. Dem. Ungdomsförbundet. Med inskription: Tack för god vakt. Din gärning skall leva. Sörmlands distriktsstyrelse av Soc. Dem. Ungdomsförbundet samt en från klubbisterna i Eskilstuna ... Ett sista tack för allt gott arbete hon nedlagt i Åkers styckebruk framfördes av undertecknad, varefter den övriga ceremonin med klubbfanan

utfördes av vår goda kamrat Anna Lindgren Pettersson.”⁵

Förbundet ordnade även en penninginsamling till gamle Länholm som senare redovisades i tidningen *Stormklockan*.

Den socialdemokratiska vänstern kastas ut

”Det är klart, att denna ungdomens frammarsch i drömmar och stridslinjer ledde till envig även mot det gamla partiets överhet och icke minst dess ledare Hjalmar Branting. Den senare hade till uppgift att samla ett mäktigt parti för att lyckas någon gång föra partiet till makten.”

Carl Lindhagen i Festskrift tillägnad Zeth Höglund

I februari 1917 bestod Sörmlands ungdomsdistrikts styrelses verkställande utskott av ordförande Axel Jonsson, sekreteraren Fridolf Magnusson samt kassör och korresponderande sekreterare Signe Jansson. De sörmländska ungdomarna stod nu också för första gången på egna ben efter att tidigare haft gemensamt distrikt med kamraterna i Västmanland. I Sörmland räknades vid årsskiftet 1916-1917, 662 medlemmar i 17 klubbar.⁶

Ungefär samtidigt som Signe Jansson skrev verksamhetsberättelse höll det socialdemokratiska partiet (SAP) kongress i Stockholm. Det var en uppörelsekongress där partiledningen krävde att SDUF skulle tvingas till en lojalitetsförklaring. Lojalitet till partiprogram skulle bytas mot lojalitet till partiledning. Med 136 röster mot 42 kastades ungdomsförbundet vid kongressen ut i kylan och partisprängningen var ett faktum. De sörmländska kongressdelegaterna var oeniga. Två stycken, Franzén från Oxelösund och Andersson från Torshälla, röstade mot partistyrelsens ultimatum.

Franzén var även en av de som på partikongressen öppet fronderade mot den socialdemokratiska partiledaren Hjalmar Branting:

”Mot Branting citerade tal. 1907 års internationella kongress uttalande, som förpliktade att använda all kraft mot kriget, skärpa klasskampen o.s.v. I socialdemokratin har insmugit sig något nytt, nationalismen, och skjutits framför internationalismen.”⁷

När kongressdeltagarna återvände hem till arbetarekommunerna fick de avge rapport. I Nyköping var det arbetarekommunens ordförande August Ohlsson som fick redogöra:

”§ 3 Ordf. August Olsson angav rapport från partikongressen. Den största frågan vid kongressen hade varit partistyrelsens ställning till ungdomsförbundet. Olsson hade i denna fråga först röstat för Norman i Västanfors kompromissförslag och därefter för partistyrelsens ... Herr Grahn förklarade sig icke kunna godkänna rapporten, då kommunens allmänna mening varit för en medling i partistriden. Herr Härdin talade för rapportens godkännande varmed den med godkännande lades till handlingarna.”⁸

Sörmland liksom i övriga landet sa SDUF nej till underkastelse och anslöt sig till partivänstern. Partivänstern företrädde nationellt av personer som tidningen Folkets förste redaktör Fredrik Ström, SDUF:s ordförande Zeth Höglund, Kata Dahlström, Stockholms borgmästare Carl Lindhagen med flera. Det var denna vänsterriktning av partiet som tillsammans med ungdomsförbundet kom att utgöra kärnan i det nya socialdemokratiska vänsterpartiet.

⁵ *Stormklockan* nr 45 1915

⁶ ARAB:s gamla samling Sörmlands distrikt av SDUF:s årsberättelse 1916 SDUF arkiv ARAB förbundets årsberättelse 1916

⁷ *Folkets Dagblad* 1917-02-14

⁸ Nyköpings arbetarekommuns arkiv, Arbetarekommunens protokoll 1917-02-25.

Sörmlands distrikt av Socialdemokratiska vänsterpartiet konstituerades den 29 april 1917 i Godtemplarhuset i Flen efter ett föredrag av Fabian Månson ”Vad vill det nya partiet?”⁹. Till distriktsstyrelse valdes Arthur Bergwall till ordförande, Kristian Malmberg till sekreterare, och Karl Hedenstedt kassör, alla bosatta i Eskilstuna.

Våren 1917 var en stormig tid och partivänstern i Sörmland var svag. Just den här tiden har kallats för ”den svenska revolutionen” och en hungerrörelse svepte fram även över Sörmland. Kulmen nåddes just de veckor då det nya partidistriktet bildades:

Lördag 21 april	2000-3000 arbetare i Katrineholm uppvaktade livsmedelsnämnden och mjölkcentralen
Måndag 23 april	7000 arbetare i Eskilstuna marscherade till rådhuset, där borgmästaren och stadsfullmäktiges ordförande uppvaktades. Också mjölkcentralen och mejeriet fick påhälsning.
Tisdag 24 april	3000 arbetare i Nyköping lade ned arbetet och uppvaktade magistraten och livsmedelsnämnden.
Onsdag 25 april	1000 arbetare ”halva stan” i Torshälla uppvaktade borgmästaren och mejeriföreningen, vars föreståndare sprang ut i skogen när han mötte demonstrationen. 1400 arbetare i Oxelösund uppvaktade de kommunala myndigheterna, livsmedelsnämnden och lokala affärsmän.
Fredag 27 april	Ett hundratal kvinnor demonstrerade i Katrineholm
Tisdag 8 maj	Flera hundra arbetare i Eskilstuna gav sig ut på landet för potatisinventering och tvångsköp. ¹⁰

Arbetarekommunerna i Sörmland stod kvar i det gamla partiet och endast på några få platser lyckades partivänstern hävda sig. Gnesta arbetarekommun valde enligt tidningen *Folkets Dagblad* det nya partiet i slutet av juli och även i Flen stod det länge och vägde, längst upp i nordväst i Kungsör var vänstern också stark.

Distriktsordförande Artur Bergwall kom att ingå i det nya partiets representantskap och spelade under den första tiden en ledande roll. Under sommaren 1917 företog han även en agitationsturné genom länet och man kan i rapporterna från denna följa det nya partiets vedermödor. I Sörmland var den gamla socialdemokratin stark och utmanaren fick kämpa i motvind.

”...kom så fram till det upplysta Nyköping. Jag började så mitt föredrag och vad hände? Jo agitatorn för Sörmlands Brantingparti, hov upp sin röst och skrek till vaktmästaren: ” Hör du Larsson, släpp ned ridån så vi slipper se det där dj-la odjuret och höra hans f-de gap”... resan gick så till Tystberga. Där hade Brantingianerna rivit ned affischerna..., ... när så ej jålpte för att för att få mötet inställt , beslöt gamla kommunens medlemmar att ingen skulle gå på mitt möte, och se det jålpte. Alla ville kontrollera varandra och resultatet blev att alla kommunens medlemmar kom tillstädes efter föredraget som åhördes av 300 personer, sedan hedrade sig högerdemokraterna med att hota mig med stryk.”¹¹

När mötesturnén genomförts var Bergwall emellertid ganska nöjd, han hade talat inför 3300 personer, en mängd medlemmar hade värvats och distriktet hade blivit stabilare. På valkonferens

⁹ *Folkets Dagblad* 1917-04-19

¹⁰ Klockare Sigurd *Den svenska revolutionen 1917-1918* appendix, Om händelserna i Katrineholm finns även en längre beskrivning i *Sörmlandsbygden 1976*

¹¹ *Folkets Dagblad* 1917 -07-21, 1917-08-06

den 7 augusti beslutades att partidistriktet skulle gå fram med egna kandidater under beteckningen arbetarepartiet både i den norra och den södra valkretsen. Enligt verksamhetsberättelsen för 1917 bildades det i Sörmland 8 vänsterkommuner och partiet hade i valet fått 557 röster. Partidistriktet var dock svagt och hårt pressat. Ett ständigt återkommande tema i distriktets korrespondens med particentralen i Stockholm var ett missnöje över tidningen Folkets aggressiva hållning mot det nya partiet. Man var därför i stort behov av en egen lokal tidning för att kunna hävda sig. Partidistriktet startade därför Sörmlands folkblad som utkom 1919-03-19--1920-03-13. Ansvarig utgivare var Axel Robert Svensson och redaktör var Albert Sundin.

Inom det fackliga verksamhetsfältet sökte Arthur Bergwall tillsammans med ledningen för Sörmländska distriktet av lantarbetareförbundet, Axel Friberg ordförande och A.B Lundin sekreterare, formera ett revolutionärt skogs och lantarbetareförbund. I Strängnäs och Ändebol ansåg de sig ha starkt stöd. I Flen var redan 40 lantarbetare medlemmar i vänsterkommunen och Stenhamra avdelningen av lantarbetareförbundet ansågs vara på väg att ansluta sig.¹² Socialdemokraterna slog emellertid tillbaka och kastade ut revolutionärerna ur ledningen för lantarbetaredistriktet. Planerna på ett revolutionärt lantarbetarfack gick också om intet då även den kommunistiska internationalesen, Komintern, ansåg det vara felaktigt att försöka skapa rent revolutionära fackföreningar. Majoriteten skulle enligt Komintern, vinnas i befintliga fackföreningar, Bergwall sökte sig senare till syndikalisterna i Sveriges arbetares centralorganisation (SAC).¹³

1920 flyttade distriktsstyrelsens verkställande utskott ned till Flen och utgjordes då av G.W. Johansson, Olof Hansson och August Pettersson. Partidistriktet ställde även detta år upp med listor i riksdagsvalet, både norra och södra kretsen och erövrade 2138 röster vilket betraktades som en framgång i ”det hårdarbetade” Sörmland.¹⁴

1920-talet och partisprängningarnas tid i Sörmland

”Den här Gjutar-Nisse blev senare en framstående socialdemokrat. Redan 1921 hade ju Vennerströmarna gått från partiet med Fabian Månsson och andra. Och så 1924 kom den sprängning som betydde mest, när Z. Höglund gick. Men då hade jag redan lämnat Strängnäs. Hur som helst, Gjutar-Nisse följde Höglund och blev socialdemokratisk pamp i Strängnäs.”

Paul Almén intervjuad i C. H Hermanssons bok *Kommunisterna*

1920-talet var en splittringens tid för det nybildade Socialdemokratiska vänsterpartiet. Partiet splittrades tre gånger under decenniet: 1921, 1924 och 1929. Varje gång fick också stridigheterna följder i Sörmland.

1921 stod frågan om att bekräfta partiets anslutning till den kommunistiska internationalesen (Komintern) och antagande av dess berömda 21 teser. Partiet splittrades vid partikongressen i mars. Majoriteten fortsatte under namnet Sveriges kommunistiska parti och minoriteten med partiets gamla namn Socialdemokratiska vänsterpartiet. Kongress protokollet visar att Sörmlands fem representanter stod bakom den kommunistiska internationalesen.¹⁵ Samtidigt fanns emellertid en Viktor Pettersson från Vrena företräd i minoritetsgruppens protokoll. Han, tillsammans med Karl Engström, nämns också som det nya Socialdemokratiska vänsterpartiets representanter i

¹² SVP [1917-1921]:s arkiv ARAB, A2:4, redogörelse för valarbete 1920,

¹³ En ganska levande beskrivning av konflikten ger P. Albin Strid i sina memoarer ”Uppsatt mål”, Uppsala 1953. Arkivhandlingar från Lantarbetareförbundet och Mellersta Sveriges skogs- och lantarbetareförbund finns också hos ARAB.

¹⁴ SVP:s verksamhetsberättelse 1920

¹⁵ Protokoll SVP:s 4:e SKP:s första kongress 1921

Eskilstuna Rydström, Flen Hansson, Katrineholm Andersson, Nyköping Gustavsson, Ändebol Ihrén

Sörmland. Detta parti återförenas 1923 med Socialdemokraterna.¹⁶

1924 hade även SKP:s ledare Zeth Höglund och majoriteten av den valda partiledningen tröttnat på Kominterns centralisation av makt till Moskva. Partiledningen ansåg att Komintern var intolerant i religionsfrågan och att man dessutom aktivt motarbetade kommunismens utbredning i Norden. Zeth Höglund ansåg vidare att de som i detta läge följde Moskva, var att betrakta som o-självständiga oxar och benämns därför i partiets tidning *Folkets Dagblad* som ”oxkommunister”.

I Sörmland fick den andra partisprängningen större konsekvenser och partidistriktet sprack mitt itu. I Katrineholm höll partiledningens folk15 konferens och i Flen träffades de lojala med Komintern.¹⁷ För den redan svaga kommunismen i Sörmland var detta naturligtvis en katastrof. Känslorna var starka och anklagelser om svek skreks ut från bägge sidor. När den tidigare redaktören för tidningen *Folket*, Fredrik Ström, besökte Flen för att försvara partiledningens ställningstagande blev han hårt ansatt av Ivar Ståhl i den lokala kommunistiska kommunen:

*”Under lördagen hölls i Flen föredrag av Fredrik Ström över orsakerna till det kommunistiska partiets sprängning. Lokalen var nästan fullsatt. Talaren redogjorde sakligt för de meningsskiljaktigheter av organisatorisk och taktisk natur som framkallat klyvningen samt ingick på en närmare granskning av centralismen, religionsfrågan med flera spörsmål. Efter föredraget uppträdde en oxkommunist, Ståhl med hysteriska utgjutelser späckade med personangrepp och smädelser skällsord e.t.c. allt i renodlad ligapojksstil. Hade mannen varit onykter skulle han icke kunnat uppträda på ett ovärdigare sätt. Det är att beklaga att arbetarrörelsen skulle neddragas genom dyrlika obalanserade uppträden. Föredragshållaren kunde blott konstatera att där argumenten saknas tillgripas dylika metoder som i längden dock inte kunna gagna dem varför de böra vara bannlysta från våra möten och diskussioner!”*¹⁸

Flens kommun som Ivar Ståhl tillhörde vägrade att ta ställning i konflikten och hävdade istället sitt oberoende. I Sörmland följde organisationerna i Katrineholm, Ändebol, Stålbåga, Sparreholm och Näveksvarn partiledningen medan övriga platser följde Komintern. Zeth Höglund och hans parti upptog inom kort förhandlingar med Socialdemokraterna och återförenades 1926 med detta parti. Kommunismen i Sörmland hade därmed ytterligare försvagats.

Denna partisprängning innebar även att SAP:s nya ungdomsförbund, Sveriges socialdemokratiska Ungdomsförbund, SSU, fick medlems- och organisationstillskott vilket stärkte SSU i förhållande till den kommunistiska ungdomsrörelsen. I Näveksvarn splittrades exempelvis ungdomsklubben då det centralt beslutades att det nya ungdomsförbundet Arbetarnas ungdomsförbund, AUF,¹⁹ skulle ansluta sig till SSU, majoriteten gick då tillbaka till Kominterns ungdomsförbund, SKU.¹⁹

Slutet av 1920-talet var en allmän framgångsperiod för svensk kommunism men det är svårt att hitta direkta tecken på att detta påverkat verksamheten i Sörmland. Kommunismen i valmanskåren var här under hela 1920-talet betydligt svagare än rikssnittet.

Även deltagandet i fackligt oppositionsarbete var svagt. Vid den fackliga vänsteroppositionens nationella mönstringar 1926 och 1929 var det få organisationer från Sörmland som deltog:

¹⁶ SVP [1921-1923]:s arkiv vol. 1 ARAB

¹⁷ SKU:s arkiv Ö1:003, ARAB klippen härrör från FDP och tidningen *Arbetaren* som under en tid upplät plats åt SKP:s arbetsutskott som i partisprängningen förlorat FDP.

¹⁸ *Den Nya politiken* 1925-02-25

¹⁹ I SSU:s arkiv, finns uppgifter om antalet medlemmar i Sörmlands ungdomsdistrikt av Arbetarnas ungdomsförbund Södertälje 30, Näveksvarn 45, Katrineholm 10, Kvicksund 15, Stångsjö ?. SKU:s arkiv E02: 002 Sörmlands kommunistiska ungdomsdistrikts verksamhetsberättelse 1925. Omröstningsresultatet i Näveksvarns avdelning av AUF blev 17 mot 7.

Enhetskonferensen Göteborg 1926: Oxelösunds fackliga centralorganisation Axel Björklund samt Järnvägsmannaförbundet avd 147 Ivar Ståhl

Arbetarnas fackliga landskonferens Stockholm 1929: Oxelösunds LS, Transportarbetareförbundet avd. 142 samt minoritetsombud från fackliga organisationer i Eskilstuna

Inflytandet var dessutom svagt även då organiserat fraktionsarbete förekom då den socialdemokratiska hegemonin utmanades. I enskilda frågor förekom markeringar som t.ex. när kommunisterna på bruket i Näveksvarn mot socialdemokraternas vilja drev igenom ett stöduttalande för en blockad i Ulricehamn:

*”Under den stumtals hetsiga debatten liknade en av socialdemokraterna kommunisterna vid en blindtarm i människokroppen så länge den håller sig lugn är den ej till skada men då den börjar röra på sig är det bäst att få den bortopererad”.*²⁰

[Den svenska kommunismens röstetal 1920-1928

	Sörmland	Sverige
1920	3,0%	6,4%
1921	3,7%	7,8%
1924	2,6%	5,1%
1928	2,7%	6,7%

Siffrorna för 1924 innehåller båda kommunistpartiernas röstetal. I Sörmland fick SKP Komintern 1017 röster, SKP Höglund 532 röster

Kommunisterna skulle emellertid snart amputera sig själva. Några månader efter uttalandet kring Ulricehamnskonflikten, i oktober 1929 splittrades partiet ännu en gång. Liksom vid tidigare partisprängningar var det förhållandet till Moskva som stod i centrum. Moskva krävde nu en politik som låg längre till ”vänster” än vad partimedlemmarna var vana vid. Socialdemokraterna skulle kallas för ”socialfascister” och socialdemokratiskt styrda fackföreningar skulle slås sönder. Budskapet var, om man drar ut det till sin spets, att partimedlemmarna skulle förbereda sig för revolutionen.

Den här gången stod emellertid parti- och ungdomsdistriktet nästan helt enigt bakom sin kongressvalda partiledning. Den avgörande kraftmätningen i Sörmland ägde rum på ett internt möte vid partiets sommarting i Flen i augusti. Nils Flyg mötte där den från Leninskolan i Moskva nyss hemkomna Signe Sillén, För Signe var mötet i Flen på sätt och vis ett möte på hemmaplan, vi känner igen henne från 1917 då hon var sekreterare för ungdomsdistriktet (Signe Jansson). I partistriden 1929 räckte dock varken hennes och Moskvans auktoritet. Enligt ungdomsdistriktets ordförande Evert Berg var hon rosenrasande. Kommunisterna i Sörmland stod i begrepp att lämna Moskva.

Någon tid senare, stod Evert Berg och väntade vid busshållplatsen i Näveksvarn. Han väntade på Kamrat Karl från kommunistiska ungdomsinternationalens exekutiv som skulle komma med kvällsbussen. På rockslaget bar han ungdomsförbundets sovjetstjärna och han var mycket nervös. Det var inte ofta man i Näveksvarn fick besök av en av internationalens utsända, en representant för ungdomsinternationalens exekutivkommitté EX.R. Kamrat Karl var tysk och hans uppgift var att övertyga kamraterna i Sörmland att de skulle följa Moskva och inte partiledningen. Inte heller

²⁰ *Boken om Näveksvarns Bruk* sid. 14 utgiven av Södermanlands museum

i Nävekvarn lyckades försöket och ungdomsdistriktet skrev följande uttalande:

*”Styrelsen för Sörmlands ungdomsdistrikt har på sammanträde den 10:e oktober beslutat att på det bestämdaste uttala sin protest mot det sätt och uppträdande som VU gjort sig skyldig till mot AU majoriteten och tusentals kamrater ute i landet. Vi vill också meddela eder att dessa fascistmetoder och högerskrän hjälper föga i detta distrikt. Vi vet var vi skall stå och kommer orubbligt att stå fast vid detta beslut, nämligen på AU majoritetens sida. Så all korrespondens är med oss onödig. Sörmlandsdistriktet av Kommunistiska ungdomsförbundet. Gunnar Cederberg, Enar Nyman, Evert Berg, Gunnar Andersson, Gösta Holmberg.”*²¹

Ivar Ståhl, den tidigare nämnde ”oxkommunisten” i Flen formulerade sina känslor i ett brev till partisekreterare Emil Andersson:

*”... jag vill inte fördölja att en stark pessimism gripit oss ty vi har de allra flesta varit med sedan 1917, således varit med om flera partisprängningar, då förstår du nog att entusiasmen kan tryta ibland om det visar sig att kraften skall slösas på inbördes kamp ... vi torde ha tagit vår uppgift på för stort allvar, därför det slag som nu kom rent förkrossande för oss, vi kunde inte i vår vildaste fantasi kunnat föreställa oss att så kunde handlas med ideella värden. Jag var lång tid delvis nedbruten, jag ville knappt tro det var sant vad som skedde, vi var alla gripna av en förbittring som inte kände några gränser, tur att ingen ”sillénare” uppenbarade sig vid det tillfället.”*²²

Från depression till världskrig

”Det aktionsutrymme som SP ägde mellan 1929-1934 var till största delen en följd av den ultravänsterpolitik, som Komintern och dess sektioner då förde. Kampen mot facklig legalism och uppvärderingen av de oorganiserade var en för svenska förhållanden mycket svår genomförbar politik och den gav SP tillfället att fungera som bärare och fullföljare av den organisationslojala fackföreningspolitik, som SKP utformat under 20-talet.”

Bernt Kennerström; Mellan två internationaler

1929 var verkställande utskottet i partidistriktet förlagt till Nyköping och bestod av Karl Gustavsson ordförande, John Alfredsson sekreterare och A. Wahlstedt kassör. Karl Gustavsson menade att man i Sörmland trots allt relativt väl lyckats motstå splittringens verkningar. Endast en organisation hade lämnat partiet, kommunen i Skogstorp, men där hade redan startats en ny bycell. Gustavsson menade dock att striden haft en synnerligen menlig inverkan på distriktets verksamhet bland annat hade medlemsantalet under året minskat och passivitet följde i den interna uppgörelsens spår.²³

1930 var valår och distriktsordföranden sammanfattade utsikterna till landstingsvalen i orden ”inga alls”. Bästa häradet i Sörmland ansågs vara Jönåker där partiet i riksdagsvalet 1928 fått 362 röster av 4456 avgivna, men att få en av de fem lanstingsmandaten i valkretsen ansågs omöjligt.²⁴ Rörande kommunvalen klagade partientralen genom Oskar Samuelsson:

*”Nog borde det väl ändå vara möjligt att få några sympatisörer, några radikala arbetare att ... låta ställa upp sig i Strängnäs, Torshälla, Mariefred, Trosa och Katrineholm.”*²⁵

²¹ Folkets Dagblad 1929-10-14

²² SP:s arkiv Korrespondens Sörmland 1929 Brev Från Ivar Ståhl till Emil Andersson

²³ SP:s arkiv Korrespondens Sörmland 1930 Verksamhetsberättelsen Sörmlands KPD 1929

²⁴ SP:s arkiv E1:4 ARAB korrespondens Sörmland 1930 Redogörelse för valarbete

²⁵ SP:s arkiv E1:4 ARAB korrespondens Sörmland 1930 Brev till Karl Gustavsson

De närmaste åren blev emellertid en stark framgångsperiod för kommunismen i Sörmland. Från att ha varit en randanmärkning utvecklade sig partiet till att bli en kraft som satte avtryck både i organisationsutveckling och valstatistik. Även Sörmlands kommunistiska ungdomsdistrikt uppvisade en likartad utveckling; 1/1 1931, 3 klubbar 54 medlemmar – 1/9 1933, 10 klubbar 369 medlemmar.²⁶

I riksdagsvalet 1932 gick partiet framåt på många platser, 27% i Över-Enhörna och nästan 20% både i Tunaberg och Oxelösund. I Nyköping lyckades partiet uppnå 12,4% vilket förmodligen är den högsta väljarandelen ett kommunistparti uppmätt i en sörmländsk stad.

Framgångarna för kommunisterna var 1932 så betydande att den sörmländska socialdemokratin fann det nödvändigt att kommentera dem i sin distriktstidning:

*”Det är ganska tydligt, att vi i detta län släppt kommunisterna en smula för långt. Man märker nu, att det fanns en viss avsikt i deras på ett mycket tidigt stadium byggnande livliga propaganda i Sörmland... Hädanefter blir det nödvändigt att kommunstyrelserna låta sig angeläget vara att till distriktstyrelsen rapportera allt vad kommunisterna företa sig... Får man bara veta var, när och hur kommunisterna bedriva sin lömska propaganda så blir det alltid möjligt att slå ned deras verk.”*²⁷

Medlemsiffror Södermanlands kommunistiska partidistrikt:

	1/1 1930	1/1 1934
Eskilstuna	62	200
Nyköping	18	70
Nävekvarn	22	71
Oxelösund	10	55
Åkers	11	33
Skogstorp	?	24
Vrena	?	
Ändebol	?	
Björnlunda	-	46
Gnesta	-	8
Hälleforsnäs	-	29
Katrineholm	-	32
Vagnhärad	-	38
Tystberga	-	9
Tumbo	-	13
Skebokvarn	-	6
Sörmland	123	634

ur SP:s arkiv E1:4, El: 24 ARAB korrespondens Sörmland 1930, 1935. Verksamhetsberättelse

Vad var det som gjorde att Sörmlands kommunister i början av 1930-talet var så framgångsrika?

När Sverige gick in i depressionen låg det kommunistiska partiet landet runt i spillror. I Sörmland stod kommunisterna eniga. Denna enighet tillsammans med att partiet arbetade lojalt inom fackföreningsrörelsen upplevdes kanske som ett slags ”balanserat politiskt förnuft” i förhållande till de till Moskva anslutna kommunisterna.²⁸

²⁶ SU:s arkiv vol 1, ARAB medlemsstatistik inför kongressen 1933

²⁷ *Distriktet*, Tidning för socialdemokratiska partidistriktet nr 6 1932

²⁸ Bernt Kennerstöm, [Mellan två internationaler](#) Kristianstad 1974

Socialdemokratin var också i Sörmland starkare än på många andra platser och man kan därför spekulera kring om socialdemokratin här i högre grad än på andra platser ”vuxit ihop med den lokala förvaltningen”. Ansvar för depressionens verkningar och missförhållanden lades av kommunisterna i vilket fall som helst inte enbart på det kapitalistiska systemet utan även på en urartad socialdemokrati. Kommunisterna försökte även använda sig av detta i sin agitation. Exempelen är hämtade ur *Folkets Dagblad* och berör Nyköping tiden innan valet 1932.

Socialdemokraterna visar bristande intresse för arbetsförhållandena på Vårdshuset i Nyköping.
FDP 1931-01-20

Utannonseringen ”i borgarbladet” om personal till folkets hus är onödig om tjänsterna ändå är vikta för sossepåvarnas dambekanta.
FDP 1931-04-09

Om ”favoriseringssystemet” i kommunal förvaltning ”så går ruljansen vidare och nya möjligheter skymtar för majoritetspartiet att förskaffa partivännerna säkert levebröd I den kommunala förvaltningen”.
FDP 1931-01-14

Överklagande av valet av stadsrevisor.
FDP 1932-01-30

Socialdemokraterna vill sälja Nyköpings fackorganisationer till arbetskommissionen för 3000 kronor
FDP 1932-06-25

Vilken tyngd som låg i anklagelserna är svårt att uttala sig om men tydligt är att kommunisterna sökte utmana socialdemokratin på en känslig punkt: SAP:s sammanväxande med de offentliga organen och rollen som maktbärande parti.

När kommunisterna började uppvisa framgångar även inom den fackliga verksamheten tvingades socialdemokratin att reagera.

”3500 Deltagare i protestmöte i Nyköping. De organiserade arbetarna i Nyköping höll på lördagseftermiddagen protestmöte å torget mot arbetarmorden i Ådalen. 3500 personer hade mött upp. Föredrag hölls för Socialdemokraterna VA Härdin, För fackliga central av kamrat Allan Sundberg för syndikalisterna av E Vesterlund och för kommunistiska arbetarekommunen av kamrat Karl Gustavsson. Efter mötet tågade man genom staden medförande 19 fanor och standar.”²⁹

Man kan förmoda att socialdemokraterna inte med blida ögon såg att kommunisten Allan Sundberg besatte ordförandeposten i Nyköpings fackliga centralorganisation. Kommunisterna i Nyköping fick också till valet 1932 pengar från flera fackföreningar³⁰ och när partiordförande Karl Kilbom kom till Nyköping för att behandla frågan om socialdemokratins kohandel talade han inför en talrik publik på upp till 600 personer.³¹

Valet 1934 var lokalt också en framgång för kommunisterna som nu bytt namn till Socialistiska partiet (SP), jämfört med landstingsvalet valet 1930, men i förhållande till riksdagsvalet 1932 års resultat tydde valsiffrorna på stagnation.

Första halvan av 1930-talet kom kommunisterna/socialisterna att upplevas som ett hot mot den

²⁹ *Folkets Dagblad* 1931-05-21

³⁰ Enligt *Folkets Dagblad*, Järnvägsmannaförbundet avd 227, Bläck och plåt avd 9 och Telefon och telegraf avd 2.

³¹ *Folkets Dagblad* 1934-09-??

socialdemokratiska hegemonin inom arbetarrörelsen. Med socialdemokratin vid regeringsmakten från hösten 1932 och ett skymtande ljus i depressionens tunnel minskade eventuellt det politiska utrymmet för en radikal utmanare. När den socialdemokratiska partiapparaten slog tillbaka var det svårt för utmanaren att stå emot. Artiklar mot kommunisterna fanns med i flertalet nummer av ”Meddelanden från socialdemokratiska partidistriktet” - ”Distriktet” mellan 1932-1934 vilket inte gäller för övriga år. I och med att Moskvas kommunister lade om sin kurs från 1933/34 kom även en smygande konkurrens även från detta håll.

Socialisterna stod nu inför ett kanske avgörande vägval. Nationellt lade Moskvas kommunister om sin politiska linje 1933/34 och var beredda att tillsammans med socialisterna bedriva opposition mot den socialdemokratiska hegemonin inom den fackliga rörelsen. Detta samarbete gav naturligtvis en större tyngd åt oppositionen, men samtidigt var det mycket diskutabelt. Lojaliteten mot den fackliga legalismen ställdes mot möjligheten att på allvar kunna utmana socialdemokratin. Obeslutsamheten i detta val ledde till allvarliga problem för socialisterna. I december 1935 valde ordföranden i Nyköpings fackliga centralorganisation Allan Sundberg att lämna socialisterna vilket med glädje triumferades ut i socialdemokraternas tidning, *Folket*. I sitt ”avskedsbrev” riktade Sundberg in sig på att Socialisterna nu i olika sammanhang gjorde gemensam sak med Moskvas kommunister i deras splittringsarbete inom den svenska arbetarrörelsen:

*”Följderna av dylika val äro lätt uträknade: missmod med fackföreningsarbetet i fortsättningen, personlig ovänskap på arbetsplatserna, djupare söndring och bitterhet. Och detta måste med naturnödvändighet leda till försvagande av hela arbetarrörelsen.”*³²

Moskvas kommunister och socialdemokratin hade i mitten av 1930-talet ett gemensamt intresse i att smula sönder Socialisterna och den uppenbara konflikten mellan delaktighet i arbetarrörelsen och effektivt oppositionsarbete mot socialdemokratin blev här kanske en fälla för partiet.

I valrörelsen 1936 förhindras Socialisterna att använda den traditionella partibeteckningen ”Arbetarepartiet” vilken i praktiken hade varit en valkartell med socialdemokraterna. Socialisterna tvingades nu av röstmaximeringsskäl snarare än politiska dito in i en valkartell med Moskvas kommunister, ”det arbetande folket”. Valrörelsen utvecklade sig dessutom till en rysare för socialisterna. Den 20 augusti började Stalin föra det gamla gardet kommunister i Sovjet till slaktbänken i skådeprocesser.

I Spanien hade Franco och fascisterna den 17 juli inlett sin revolt mot den lagliga regeringen och även denna konflikt hjälpte till att pulverisera partiet. Socialisterna stödde en revolutionär utveckling medan Moskvas kommunister verkade för stöd till den ”borgerliga demokratin”. Partierna hade alltså bytt plats med Socialisterna på en höger-vänsterskala.

Valet 1936 blev en stor besvikelse för socialisterna – partiet som hade väntat sig framgångar men nu istället gick bakåt. I Sörmland hade man väntat sig ett riksdagsmandat men fick nöja sig med 3910 röster (1932, 4442). Eftervalsdebatten blev en segdragen och konfliktfylld debatt kring vilken politik partiet fortsättningsvis skulle föra.

I april 1937 uteslöts redaktören på *Folkets Dagblad* Karl Kilbom och partisekreterare Emil Andersson och Socialistiska partiet sprängdes. Nu lämnade också Sörmlands distriktsordförande och centralkommitté-ledamoten David Johansson partiet för att återvända till Socialdemokratin. I kommunal och landstingsvalen 1938 gick socialisterna tillbaka men med 21 kommunala mandat behöll man i Sörmland sin position som vänsteralternativ gentemot SKP som endast erövrade 2 mandat. Socialisterna hade 1938 emellertid hamnat i en politisk återvändsgränd och med-

³² SP:s arkiv E1:24 ARAB korrespondens Sörmland 1935

lemmarna var kritiska till den politik som partiledningen företrädde. Näverkvärns socialistiska arbetarkommun höll möte den 10 oktober 1938 och beslutade skicka ett brev med klander till partiledningen: ”Det var med ett visst missmod som vi mottog valserorna från landets olika delar..”. Skulden i brevet läggs främst på artiklar som skrivits av partiets starke man Nils Flyg och kommunen menade att partiets politik i främst utrikespolitiska frågor framstod som obegriplig för de breda folklagren.³³

Partiets fortsatta utveckling i Sörmland liksom i Sverige handlade om marginalisering och desperata försök från partiledningens sida att orientera sig i en tid då grundläggande ställningstaganden i partiets politik måste omprövas. Partiets ideologiska meningstränder avrättades i Stalins Sovjet, i inbördeskrigets Spanien eller i Nazisternas koncentrationsläger. Stalins Sovjet blev tillsammans med de kapitalistiska stormakterna partiets ideologiska huvudfiender. När Finland 1939 angreps av Sovjetunionen blev partiet en spjutspets i frivilligrörelsen och ungdomsklubbister från Sörmland åkte iväg till Finland som frivilliga. I Finlands skogar knöts nya vänskapsband och partiets ledare Nils Flyg säkrade fortlevnaden för partiet genom ekonomiskt stöd från ... Nazityskland.³⁴

1941 höll Socialistiska partiet sin sista kongress och det var nya vindar som blåste. När de sörmländska delegaterna Evert Berg och Edvin Granlund satt på tåget hem från kongressen var de tysta... de såg varandra i ögonen och konstaterade att det var slut. I Nävekvarn ställde socialisterna 1942 upp som fristående kommun i kommunalvalet en sista gång och erövrade 2 mandat, Evert Berg och Tomas Larsson. Evert Berg valde därefter i likhet med många andra socialister att vända sig till SAP.

*”Numera är jag hedersledamot i socialdemokraterna, jag kunde inte följa med i den där karusellen... Blir det bara splittring så lessnar man till sist då topparna hela tiden är osams, det var inte roligt skall du se. ... 1924, 1924, 1929, 1937, 1941, vi fick arbeta ensamma... det är bara det att jag har varit med 1924-1946 och försökt skapa ordning, sätta lite sammanhållning i stället för alla dessa splittringar... här nere kunde vi inte bilda någon ny kommunistisk organisation, det var omöjligt, men däremot i Koppartorp och då gav jag fasen och skänkte över alla dessa tillhörigheter till de grabbarna för vi tänkte här kan de göra någon nytta.”*³⁵

Att vända sig till de gamla antagonisterna i Socialdemokraterna var dock inte lätt. Den blivande kommunstyrelseledamoten i Nyköping, Ingrid Rosenkvist, har berättat om den förnedring hon kände när hennes integritet ifrågasattes då hon 1942 ansökte om medlemskap i den socialdemokratiska kvinnoklubben. Den sista noteringen från Sörmlands slutligen nazifierade spillra av socialister är en notering i *Folkets Dagblad* om att två ungdomsklubbister i Eskilstuna fått stryk av kommunister våren 1945.

En ny kommunism når Södermanland

”Vi uppmana Sveriges fackligt organiserade arbetare till trogen vakthållning kring demokratins och folkfrihetens idéer. Kommunisterna måste isoleras och berövas allt inflytande i den svenska arbetarvärlden.

Avstå från kommunisternas tidningar och skrifter!

Deltag icke i kommunisternas möten!

Vägra låta kommunister låta föra eder talan!

³³ Privat ägo

³⁴ [Gåtan Nils Flyg och nazismen](#) av Håkan Blomkvist

³⁵ Intervju Evert Berg Nävekvarn 1990

Följ vid fackföreningarnas förestående styrelseval parollen:

Ut med kommunisterna!

Svenska arbetare som representanter för svenska arbetare!”

Landsorganisationen i Sverige, August Lindberg. LO-cirkulär 1144, 1939

Om Södermanland var trögarbetat för det gamla kommunistpartiet så var det förmodligen än värre för de Moskvatrogna efter 1929 års partisprängning. Till en början fanns knappast medlemmar och ungdomsklubbister saknades helt så sent som i december 1932. Svagheten var ett gemensamt problem för hela Mellansverige. Endast i Norrland spelade partiet en politisk roll. Det är också märkbart tyst från Sörmland i VPK:s arkiv fram till början av 1940 talet.

Moskvas kommunister kallades ibland Sillénare efter sin ledare Hugo Sillen. Hugo hade för övrigt gift sig med en flicka från Eskilstuna, Signe Janson, som vi mött tidigare. Moskvas kommunister företrädde fram till mitten av 1930-talet en konfrontationslinje mot den övriga arbetarrörelsen vilken gjorde att partiet av många ansågs så helt utanför arbetarrörelsens gemenskap. Socialdemokraterna kallades socialfascister och partimedlemmarna skulle gärna ställa sig utanför befintliga fackföreningar.

Gottfrid Gustavsson som under början av 1930 talet var agitator för Moskvas kommunister var i efterhand starkt kritisk hur Moskvas utsända agerade under partisprängningen och till den politik som Moskva förde i början av 1930 talet.

*”Exekutivens representanter, alltså kommunistiska internationalens representanter, la sig ju i diskussionerna. Dom deltog på möten även före sprängningen....Det var tyska kamrater och de hade inte en ringaste förståelse för våra förhållanden, utan de utgick från vad som var sagt på Kominterns kongress och det skulle inte vara någon fråga om diskuterande eller eftergifter... Nu var det många som var förbannade på dessa ExR:ar och så följde dom Kilbom...Kilbom tog tidningen och förlaget: Och alla riksdagsmän följde med. Nästan hela den fackliga kadern, de som ute på järnbruken och annorstädes hade fackliga uppdrag, allihop följde med. Det var framför allt i mellansverige vi tappade. Där gick nästan alla med kilbomarna....Det var från och med 1934 års enhetsarbete som vi började få framgångar.”*³⁶

Moskva insåg till slut det ohållbara i att konsekvent betrakta övriga arbetarklassorganisationer som fiender och lade 1933/1934 tvärt om sin politiska kurs. En s.k. folkfrontspolitik ersatte den tidigare ultravänster-politiken. Detta uppfattades allmänt som att Moskvas kommunister politiskt lade sig flera steg till höger om det gamla kommunistpartiet som nu bytt namn till Socialistiska partiet. I fortsättningen kommer jag här att benämna Moskvas kommunister SKP, och Socialisterna SP.

VALRESULTAT 1928-1940							
	R 1928	L 1930	R 1932	L 1934	R 1936	L 1938	R 1940
SKP	2026						
SKP/SP		1285	4442	2912	3910	2421	0861
SKP		-	0165	0384	0551	0761	0759

R = val till Riksdagen, L =val till Landsting och Kommun

³⁶ CH Hermansson, *Kommunister* del 1 Intervju med Gottfrid Gustavsson

Jämför man resultaten från valen 1928, 1932, 1934, 1936, 1938 och 1940 får man en klar uppfattning om det inbördes styrkeförhållandet mellan Sörmlands olika kommunist/socialistpartier.

Det är svårt att få fram exakta medlemsiffror för Moskvakommunisterna. Partiet bildade efter partisprängningen 1929 ett nytt partidistrikt bestående av Stockholms stad, Stockholms län, Upplands län och Sörmland. I november 1933 bestod detta distrikt av 1077 medlemmar. 1938 hade Stockholms stad bildat eget distrikt och kvar fanns 744 medlemmar.

Ordförande för distriktet var den på Leninskolan utbildade Erik Karlsson och ombudsman Georg Greiff, även han Leninskoleelev. Så sent som 1939 på SKP:s centralkommittémöte uttryckte Greiff en betydande respekt för SP i sitt partidistrikt.³⁷ I Sörmland hade SP så sent som 1940 ett större stöd än sina rivaler i SKP vilket i ett nationellt perspektiv var anmärkningsvärt.

I skymundan växer dock SKP:s organisationsnät från mitten av 1930 talet. 1938 har partiet organisationer i Eskilstuna, Torshälla, Katrineholm, Vingåker och Ändebol. Den nya smakligare folkfrontspolitiken får också ett genombrott i samband med det spanska inbördeskriget vilket bland annat manifesteras i samband med att en av traktens söner, Herbert Vallman, stupar i det spanska inbördeskriget.

1939 lägger Moskva på nytt om kursen till ultravänsterpolitik och när Sovjet angrep Finland ställde SKP helt upp på Sovjets sida. På några veckor miste partiet nästan hälften av sina medlemmar och begreppet ”nazi-kommunisterna” myntades. Inom den Moskvakommunistiska traditionen har denna period fått namnet ”finnhetsen”. Kulmen nåddes när Luleåtidningen Norrskensflamman sprängdes i luften och 5 personer brändes inne. Den 10 februari 1940 genomfördes dessutom en landsomfattande polisrazzia mot SKP:s företrädare. Einar Werner i Katrineholm berättar:

”Då anhölls 14 kamrater de flesta på sina respektive arbetsplatser varefter polisen gjorde husundersökning i deras hem. Stadspolisen som biträdde vid ’förrättningen’ uppträdde mycket hänsynsfullt samt bad oss förstå att vi inte skulle skylla något på dem då de stod fullständigt utanför det hela då det för dem endast var osmakligt. Däremot uppträdde överkonstapel Sannerfors synnerligen utmanande, då de arbetare som arbetade på SKF:s gjuteri blevo utkallade till posten (fabrikporten) på morgonen den 10 feb var temperaturen mycket låg och på grund av värmen i gjuteriet endast voro iförda blåbyxor och skjorta samt därtill svetta fingor. Om att de skulld anhöllas begärde de att få ta på sig ytterkläder. Denna begäran avslogs av Sannerfors med påståendet ”att det finns andra som får frysa värre”. Därefter transporterades de anhållna i bilar till stadsfullmäktiges sessionssal där de förvarades av stadspolisen. Denna lokal var icke uppvärmd vilket dock rättades till under dagen, Av de förhör som hölls fick vi det intrycket att polisen sökte få bekräftat att vi sysslade med skrivelser om hemliga militära saker.”³⁸

Stämmingsläget under ”finnhetsen” kan kanske illustreras genom följande notis i tidningen *Aftonbladet*:

”Ny teckningslista för Moskvatrogna. Eskilstuna, Torsdag AB. Vid SKP i Katrineholm finns ännu ett 15-tal oomvända Stalindyrkare, vilka komma förargelse åstad genom att vitt och brett förkunna sin längtan efter Molotovs eskadrar, som de skulle hälsa med befrielse. Nu ha arbetarna i fabriken tröttnat på de ”frihetslängtandes” tjat och enhälligt beslutat att betala resan för dem till

³⁷ VPK:s arkiv A2:2 ARAB Centralkommittéprotokoll 1939-09-01

³⁸ VPK F14:2 ARAB Einar Werner inkommen till SKP 19 februari 1945.

Ryssland: Teckningslista finnes utlagd, men ännu har ingen av dem vågat skriva på den.”³⁹

Den 11 maj 1940 fick Einar Werner sparken från sitt arbete, av skälet otillåten frånvaro, det vill säga frånvaro den dagen han suttit arresterad. Kommunisterna var av Metallindustriarbetareförbundet förbjudna att inneha förtroendeposter och kommunistpartiets tidning *Ny dag* var transportförbjuden, d.v.s. – den fick inte skickas med post eller med allmänna kommunikationsmedel. Tidningen kom i viss omfattning fram ändå till sina läsare med hjälp av motorcykel eller genom att anonyma väskor placerades på tågen. Einar Werner hamnade inte i Moskva, men väl på ett militärt interneringsläger för kommunisterna, Lövnäsudden i Svea. När han kom tillbaka till Katrineholm lagom till valet 1942 skrev tidningen *Folket* på ledarplats att han var ”en asocial individ som Katrineholms arbetare skulle vara tacksamma för att regeringen burat in i läger”.

Valet 1942 blev SKP:s första framgång i Sörmland. När nu Sovjet stod på ”rätt sida” i kriget och man dessutom var Sveriges enda oppositionsparti i riksdagen blev allting lättare. 1942 erövrade man i Sörmland 1739 röster. I valutvärderingen nämns 4 organisationer Eskilstuna, Katrineholm, Vingåker och Skebokvarn och att man ansåg sig börjat arbeta sig fram bland Eskilstunas arbetare, i övrigt är utvärderingen endast återhållsamt positiv:

*”Valresultaten i Södermanlands län — ehuru de visar på en framryckning — registrerar vårt partis synnerligen svaga ställning i Södermanland. Organisationsnätet är synnerligen glest och flertalet kommuner befinner sig i dåligt skick.”*⁴⁰

Under de närmaste åren arbetade SKP i medvind. När partiet gick in i valrörelsen 1944 hade antalet organisationer utökats till 15 och medlemsantalet hunnit bli runt 300. Man hade beslutat att upprätta ett eget partidistrikt efter att hittills ha varit en del av Mälardalens distrikt tillsammans med Stockholms- och Upplands län. Det nya distriktets Sörmlands kommunistiska partidistrikts — förste ordförande blev Helle Andersson. Till sin hjälp fick han inom kort också en anställd ombudsman, Ragnar Skoog.⁴¹

Riksdagsvalet 1944 var en framgång och partiet fick 4401 röster eller 4,3% av rösterna i Sörmland. I förhållande till SKP:s nationella valsiffror på 10,2% tillhörde man dock ett av de svagaste distrikten. Några dagar efter valet, den 22-23 september, höll Metallindustriarbetareförbundet avtalskonferens i Stockholm. Kommunisterna som några år tidigare varit förbjudna att inneha förtroendeposter inom förbundet hade vid denna konferens fått majoritet och valde till underhandlingsdelegation 8 kommunisterna och 2 ”frifackliga”. Under parollen ”bryt lönestoppet” skulle kommunisterna driva en hård lönerörelse. I Sörmland var inflytandet marginellt med det fanns och var i stigande. Under metallstrejken som inom kort inleddes hade de kommunistiska metallarbetarna en egen fackklubb i Eskilstuna och dessutom medlemmar på förtroendeposter i Katrineholm, Nyköping och Hälleforsnäs. Helle Andersson och Ragnar Skoog genomförde under strejken en mötesserie mellan den 8 – 13 februari 1945, men den kan knappast betecknas som en succé: Hälleforsnäs 20, Nyköping 25, Katrineholm 35, och Eskilstuna 35 personer. Dessutom besökte man Oxelösund och Nävekvarn men på dessa platser var intresset för svagt för att redovisas i siffror.⁴²

När metallkommunisternas starka man Roland Tynell under strejken besökte Eskilstuna var han medveten om att han beträdde fientlig, d.v.s. socialdemokratisk mark:

”Det första jag gjorde när jag kom till Eskilstuna så travade jag tvärtemot alla beräk-

³⁹ *Aftonbladet* det 6 mars 1940

⁴⁰ VPK:s arkiv E1:1 ARAB utvärdering valet Sörmland 1942

⁴¹ VPK:s arkiv E1:2 ARAB Korrespondens Sörmland 1944

⁴² VPK:s arkiv E1:4 ARAB Korrespondens Sörmland 1945

*ningar upp till metalls expedition. Då satt dom församlade där och la upp ritningar för hur det här skulle fixas när jag kom dit. "Hej" sa jag, "lägger ni upp ritningarna för dagens övningar?" Det var som att dra ned en rullgardin. Dom blev djäkligt förvånade över att jag gick in dit.*⁴³

Strejken blev ett nederlag och kommunisterna tvingades tillbaka. Värt att nämnas är kanske att Metalls dåvarande förbundsordförande Oscar Westerlund i början av 1930 talet lämnat det gamla kommunistpartiet (SP) och att även LO:s ordförande August Lindberg hade ett förflutet till vänster om socialdemokratien och i början av 1920 talet varit ordförande i en vänsterkommun (SSV).

Året efter den stora metallstrejken fyllde Metalls avdelning 38, i Nyköping, 50 år och det kan trots allt inte ha varit vattentäta skott mellan kommunister och socialdemokrater på det lokala planet. Avdelningens festskrift inleds med en prolog skriven av den kommunistiska arbetarkommunens ordförande Erik Sohlberg:

De äro borta nu de första djupa ledens starka andar
som banat väg för oss och murat livets grund,
i trygghet på den väg de stakat vi nu vandrar,
med stolthet tänka vi på dem i denna stund.
Nu skall vi spränga vidare och ej försänka oss i sorg,
av fallna kämpars själar skall vi lära,
fallna kämpars minne skall vi ära,
för dem vi sänker röda fanors borg.

Ej smattrande trumpetfanfar och rika skänker
Vi Dig bringa på Din högtidsdag,
Vår hyllning är ej av det slag som blänker
Nej, den ligger i vår själ, vårt hjärta och i solidaritetens lag.
Denna gåva av vårt eget väsen vi Dig obetingat ger,
Vi lägger den i dag för Dina fötter,
I Dig de vuxit starka våra proletära rötter
och genom Dig en framtid fylld av hopp och tro vi ser..

Män av nutid känn det stora arvets ansvar
inför halva seklets svunna kämpaår,
män av nutid känn det stora arvets allvar
när Ni går att röja för vår framtids vår,
I djupa led på marsch i striden vi drar ut,
i heligt löfte grova händer tryckas,
med segertecken röda fanor smyckas
när kampen för den vår'n är lyckligt slut.

Din grova vagga timrades av tillförsiktens starka händer
I tid då gamla seklets timglas nästan tömts,
till dem som timrade vi tacksam hälsning sänder
med en försäkran om att ännu har de inte glömts.
Detta arv som genom Dig har blivit vårt
vi svär att städse väl förvalta,
i Dig vårt liv, vår kamp sig skall gestalta
att Din fana hålla ren far aldrig bli för svårt..

⁴³ CH Hermansson *Kommunisterna* del 2 Intervju med Roland Tynell

I strid för bröd vi kanske bitterhetens kalk får tömma
 i strid med makter som var starkare än vi,
 men vi får ej heller segrarnas rad förglömma,
 ej heller tron på framtid ljus som vår skall bli,
 Och inför detta låt de sanna orden kalla,
 de ord som rymmer styrkan i sin själ,
 de ord som gjort en fri man utav träl:
 ”Enade vi upprätt stå men söndrade vi falla”⁴⁴

1945 skrev Sörmlands kommunistiska partidistrikt genom Folke Stenkvist till partistyrelsen och han gav trots den allmänna framgångsperioden följande omdöme om stämningen i partidistriktet:

*”I övrigt måste man nog säga att läget i partidistriktet inte är tillfredställande. I nära nog alla partiorganisationer råder en passiv och sorglös anda. Detta kännetecknar också den aktiva kadern. Det är brist på politiskt liv och rörelse och kommunerna vegeerar bara på sig själva. Jag tror att en av anledningarna får tillskrivas bristen på kader som är införstådda med partiets roll och betydelse.”*⁴⁵

1946 laddade partiet för ett nytt segerval och man ställde upp med kandidater i samtliga sörmländska städer utom Mariefred och dessutom i 14 landskommuner. Man hade partiorganisationer på 17 platser och medlemsantalet var 662 personer i augusti. till detta kom ungdomsförbundets 185 medlemmar i 9 klubbar. Ombudsman Ragnar Skoog skrev en diger redogörelse till particentralen om valarbetet.

*”Extraupplagor av Inapress har utgått i hela länet bl.a. 1000 ex till Eskilstuna och 250 till Nyköping. 28 möten har anordnats, 50 000 flygblad har spritts och 25 000 ex av partitidningen Ny Dag.”*⁴⁶

I landstingsvalet 1946 erhöll partiet 5295 röster vilket inte räckte till mandat, men partiet blev dock representerat i många kommunfullmäktige. Mellan 1947-07-03--1949-12-22 gav partiet dessutom ut en egen tidning, Sörmlands folkblad, med ansvarig utgivare Rickard Eurén och redaktör Lars Larsson.

SKP:s framgångar var betydande, men inte bestående. Man måste trots det här nämna hur det gick för den tidigare ”lägerfängen” Einar Werner. 1944 valdes han till ordförande för Katrineholms gjuteriarbetare och när gjutarna gick upp i Metall på 1960-talet valdes han till ordförande för Metallavdelningen. Denna post innehade han till sin pensionering 1977. Einar Werner tycks ha varit ett undantag inom sörmländsk efterkrigs politik. SKP drevs nu snabbt tillbaka från sina fackliga positioner av socialdemokraterna som enligt sin partiordförande Tage Erlander hade till uppgift att förvandla varje arbetsplats till ett slagfält mot kommunismen. SKP svarade bland annat med att sprida flygblad till försvar för Sovjets utrikespolitik men utan större framgång. I valet 1948 fick SKP 3074 röster vilket knappt motsvarade 2,5 % av rösterna. I Sörmland liksom i övriga Sverige övergick nu SKP till en helt defensiv politik.

Kommunismen i Sörmland under det kalla kriget

”Kommunismen har reducerats ytterligare. De når nu inte ens upp till 2% av valmanskåren. Frågan är om de med nuvarande numerär kan prestera någon som helst organisatorisk

⁴⁴ Svenska metallarbetareförbundet avdelning 38 Nyköping 50 år, 1946

⁴⁵ VPK:s arkiv E1:6 ARAB Sörmland 1946

⁴⁶ VPK:s arkiv E1:6 ARAB Sörmland 1946

verksamhet om man undantar Eskilstuna, Katrineholm, Oxelösund och möjligen Skebokvarn.”
 Distriktet, tidning för socialdemokratiska partidistriktet, 10 1950

Kommunismen i Sörmland blev efter valet 1950 åter en randföreteelse inom lokalpolitik och det skulle dröja innan denna partiets kräftgång skulle vända. Verksamhetsberättelser och rapporter från 1950-talet är i allmänhet en ömklig läsning:

”Såväl verksamhetsberättelsen som av diskussionen framgick att distriktets läge inte är gott. DS kontakt med de mindre organisationerna har varit otillräcklig. Dessutom råder inre split inom Nyköpings- och Katrineholmsorganisationerna. Ekonomin är dålig. Rapport 1949”

”Av verksamhetsberättelsen framgick att antalet KAK under året minskat med 3. Det är kommunerna i Nyköping, Trosa och Stjärnhov vilka avförts till följd av att all verksamhet legat nere sedan hösten 1948 och medlemmarna inte betalat kontingent sedan början av 1947. Rapport 1950”

”Diskussionen var, med några undantag, svag, likaså, svag distriktsordföranden kamrat Skoogs inledning, ... Diskussionen återspeglade den isolering i vilken vårt parti lever i Sörmland. Rapport 1951”

Partimedlemmarna samlade i början av 1950-talet namn för olika ”fredsappeller”⁴⁷ och när man inte längre var representerade i olika kommunfullmäktige så fick kvinnorna i Sveriges kvinnors vänsterförbund uppvakta kommunledningen i olika frågor. 1950 var partiet representerat i Oxelösund, Torshälla, Mellösa och Vagnhärad fullmäktige. Under några månader 1952 fungerade Sixten Rapp som ombudsman men han avgick strax innan valet detta år. Detta år avvecklas också ungdomsförbundet och ersätts med ”Demokratisk ungdom” (DU). DU skulle vara ett politiskt bredare förbund men detta tycks inte ha lett till någon större framgång, 1955 tycks det inte ha funnits någon DU-klubb i hela Sörmland. SKP i Sörmland satte sina förhoppningar till kommunismens framgångar på andra platser.

”Under det senaste verksamhetsåret har vi inte kunnat inregistrera några organisatoriska framgångar: Distriktets verksamhet har i huvudsak varit defensivt och inåtriktat. Medlemsantalet har hållit sig rätt konstant, vilket visar att vi har en fast kärna i distrikt och organisationer. Denna medlemskader är en ovärderlig tillgång för vårt partidistrikt och de sörmländska arbetarna. En avgörande brist i distriktets arbete har varit avsaknaden av utåtriktad verksamhet och bristande initiativ när det gällt att mobilisera arbetarna i aktioner för sina dagskrav. Våra organisationer har icke aktivt deltagit i arbetarnas kamp för de smådagsaktuella kraven. Därigenom har vårt parti kommit att ställas på sidan om den aktuella debatten i Södermanland Orsaken till detta förhållande får säkerligen sökas i att våra organisationer intog försvarsställningar och övergick till en defensiv taktik när reaktionen gick till angrepp med provokationsprocesser och catalinaintermezzon.

I en period då motståndaren är starkare än vi är det fullt riktigt att intaga en defensiv ställning och inrikta sig på försvar Men i den situation som vi nu befinner oss finns det ingen anledning för ett kommunistiskt partidistrikt att gå på defensiven. Under det gångna verksamhetsåret har det skett en gynnsam politisk utveckling. Fredens krafter har visat sig så starka att de kunnat driva krigsanstiftarna tillbaka. I Sovjetunionen och Folkdemokratierna försiggår en oavbruten förbättring av de arbetandes livsvillkor och dagligen lämnas bevis på det socialistiska

⁴⁷ VPK:s arkiv E3: 2, ARAB3005 namn Stockholmsappellen, 4582 namn Fredsappellen för en överenskommelse mellan de 5 stora.

samhällssystemets överlägsenhet.”⁴⁸

Kräftgången fortsatte med smärre ljusglimtar under hela 1950 talet och i oktober 1960 fanns bara 140 medlemmar kvar i partidistriktet. Man fick nu ”låna” Västmanlands ombudsman Ingvar Lööv vilket tydligen gav en viss stadga åt partidistriktet. Ingvar Lööv var för övrigt nyligen utexaminerad från den högre partiskolan i Moskva. Kontakterna österut stärktes också genom att 7 kamrater 1962 skickades till partiskolan i Östtyskland.

Partidistriktet investerade pengar i en bil och Ingvar Löövs insatser tillsammans med det kalla krigets avmattning började ge resultat även i Sörmland. 1966 fick SKP sin första obestridda framgång i och med att man tog mandat i Sörmlands landsting. Kommunalpolitiskt arbete redovisas dessutom systematiskt i partidistriktets verksamhetsberättelser; Oxelösund: iordningställande av isbana, hemsamarithjälp åt pensionärer. Vingåker: ungdomsgård för föreningslös ungdom. Eskilstuna: kommunala bostadstillägg, kommunal barn tillsyn kostnader rörande högertrafikomläggningen, entreprenörer i anläggningsarbeten.⁴⁹ 1967 samordnades partidistrikten i Uppland, Västmanland och Sörmland till ”Mälardalens kommunistiska region”. Som ombudsmän fungerade Ingvar Lööv och hans kurskamrat från den högre partiskolan i Moskva, Rune Pettersson.

Partiet bytte 1967 namn till Vänsterpartiet kommunisterna, VPK och målsättningen var att bredda partiet. Det brukar sägas att det i slutet av 1960-talet blåste ”vänstervindar” över Sverige men dessa påverkade till en början endast i ringa utsträckning partidistriktet. Ungdomsförbundet Demokratisk Ungdom bytte namn till Vänsterns Ungdomsförbund VUF. VUF lämnade VPK och formerade istället sekterna Marxistiska Kampförbundet (MIK) och Förbundet kommunist (FK). Vid sidan av dessa hade också en maoistisk gruppering formerats under namnet Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna, Kfml.

Kfml, som 1973 antog namnet Sveriges kommunistiska parti (SKP), blev den mest framträdande och hade under 1970 talet verksamhet på ett antal platser i Sörmland. Till Kfml och andra grupperingar sökte sig i början av 1970 talet företrädesvis ungdomar medan de äldre höll fast vid ”VPK. De olika mer eller mindre extrema kommunistgruppernas existens gjorde kanske att VPK med sin mer fantasilösa utstrålning i allmänhetens ögon blev alltmera rumsrent?

I Sörmland fick VPK 3,2% medan Kfml 0,2% i riksdagsvalet 1970.

Den sista splittringen av den sörmländska kommunismen

”Jag vill ha ett progressivt vänsterparti som skall driva på socialdemokraterna. Partiet skall vara utrikespolitiskt självständigt och säga ifrån även när socialistiska stater gör fel. Det skall också slå vakt om den svenska demokratiska traditionen.”

Gunnar Persson (VPK) i Sörmlands Nyheter 1977-03-03

Vänstervågen nådde slutligen även VPK och med denna kom en ny typ av kommunister/vänster-socialister in i partiet? Banden till den kommunistiska världsrörelsen blev tunnare och kritiken mot Sovjetkommunismen tydligare. Detta hände också i Sörmland. För många företrädesvis äldre partimedlemmar var samhörigheten med de socialistiska länderna ett kitt som hållit partiet samman genom det kalla kriget. Dessa besvärades då det med partiledningens goda minne kom medlemmar som på olika sätt ifrågasatte Sovjetunionen och den världskommunistiska rörelsen.

I februari 1977 satte sig därför ombudsmännen Ingvar Lööv och Rune Pettersson och majoriteten

⁴⁸ VPK:s arkiv E3:2 ARAB Sörmland Verksamhetsberättelse 1953

⁴⁹ VPK:s arkiv E3:15 ARAB Sörmland Verksamhetsberättelse 1967

av Mälardalens distriktsstyrelse (som nu bestod av representanter från Västmanland och Sörmland) till motvärn. Tillsammans med styrelserna för Göteborgs kommunistiska arbetarekommun och VPK-Malmö antog de den 28 februari 1977 en deklaration i syfte att återupprätta det kommunistiska partiet i Sverige. Detta parti fick provisoriskt namnet Arbetarpartiet kommunisterna. Partidistriktets tillgångar övergick i och med detta beslut till det nybildade, Mellansvenska distriktet av Arbetarpartiet kommunisterna.

”Partisprängningen i Eskilstuna:

23/2 Låsen i partilokalen i Eskilstuna är utbytta. Orsak som anges är att Birgitta J tappat sin nyckel.

24/2 VPK studiecirkel ställs in. KU ska ha medlemsmöte samma kväll men vägras tillträde KU—mälardistriktet hade bokat lokalen till söndag 27/2 för organisatorisk kurs. Ingvar Lööv menar att KU får skaffa egen lokal, för partiet behöver lokalen själv. Bokhandelsföreningen som håller till i källaren menar att deras lokal kan användas av KU, men vägras själv tillträde.

26/2 Vissa medlemmar får ett utskick med partisprängningspropaganda samt Distriktsstyrelseledamöterna kallas till den 28/2 Inga suppleanter kallas och inga representanter för ungdomsförbundet. Vid förfrågan av suppleanten från Kungsör svarar Lööv att suppleanterna kastas ut om de kommer, Lööv meddelar också att ”Skiten skall ur partiet”. Medlemsmatrikel har Lööv tagit hem till sig redan i början av Februari. 28/2 Lööv tar ut 100 000 kronor ur VPK:s postgiro ca en månad tidigare har Lööv begärt att partidistriktets lokal skall skrivas över på honom personligen. Vid Distriktsstyrelsemötet reserverar sig 3 ordinarie ledamöter och samtliga suppleanter vill också reservera sig.”⁵⁰

VPK: s Mälardistrikt hade med 14 röster mot 3 tagit ställning för att byta parti och runt om i lokalorganisationerna pågick den närmaste tiden en bitter strid om partikassor och medlemmarnas gunst. I Sörmland fick de som stödde VPK efter den 28 februari 1977 börja om på nytt.

Allt var sig trots allt ganska likt inom den sörmländska kommunismen...

⁵⁰ KU:s arkiv E01:3 ARAB, ink.1977-03-18